

UOT 159.9.

İNTİHARA MEYİLLİLİYİ ŞƏRTLƏNDİRƏN ŞÜURSUZ MOTİVLƏRİN PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

Məhərrəm Sabir oğlu Əliyev

Azərbaycan Dillər Universitetinin elmlər doktoru

proqramı üzrə qiyabi doktorantı,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi psixologiya

kafedrasının dosenti, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0000-0002-3762-8745**E-mail:** dos.m.aliyev@gmail.com**Açar sözlər:** intihar, intihara meyllilik, şüurlu motivlər, şüursuz motivlər, ruhi ağrı**Ключевые слова:** самоубийство, склонность к суициду, сознательные мотивы, бессознательные мотивы, душевная боль**Key words:** suicide, suicidal tendency, conscious motives, unconscious motives, psychache

İntihar davranışını şərtləndirən motivləri şüurlu və şüursuz olmaqla, iki qrupda təsnif edə bilərik. Şüurlu motivlər fizioloji, psixoloji və sosial-iqtisadi kateqoriyalarda nəzərdən keçirilir. Şüursuz motivlərin öyrənilməsi daha çətin olduğundan, məsələyə spesifik yanaşmanı zəruri edir. Bu baxımdan, meyar olaraq şüursuzluq konsepsiyası əsas götürülür və müvafiq kontekstdə psixoanalitik təcrübədən yola çıxaraq təhlil nəticəsində qırx üç şüursuz motiv müəyyən edilir. İlk variantda intihara meylliliyi şərtləndirən şüursuz motivlər təsnif və təhlil edilir.

Qeyd etməliyik ki, birinci növbədə, intihar davranışının motivlərini dərk olunma səviyyəsinə görə təsnif etmək önəmlidir. İkincisi, intihara meylliliyi şərtləndirən motivlərin ortalığa çıxmasına şərait yaradan amillər nəzərdən keçirilməlidir. Üçüncüsü, intiharın psixoloji mexanizmi olan anlayış təhlil predmeti olmalıdır. Dördüncüsü, intiharların ümumi əlamətləri təsnif edilməli və beşincisi intihara meylliliyin şüursuz motivlərinin siyahısı hazırlanmalıdır.

İntiharın səbəbləri ilə əlaqəli müxtəlif təsnifatlar verilsə də, onların əksəriyyəti şüurlu motivləri nəzərdə tutmaqla yanaşı, şüurlu və şüursuz motivlər arasında fərqləndirmə etməyə imkan vermir. Məsələn, belə təsnifatlardan birinə görə, suisidal motivlər aşağıdakılardır:

1. Şəxsi-ailəvi;
2. Sağlamlıq vəziyyəti;
3. Antisosial davranışla əlaqəli konfliktlər;
4. İşlə yaxud təhsillə əlaqəli konfliktlər;
5. Maddi-məişət çətinlikləri;
6. Digər motivlər (1).

Digər təsnifata görə, yüksək suisidal risk faktorları aşağıdakılardır:

1. *Ekstrapersonal* – psixozlar və sərhəd psixi pozuntular; suisidal deyimlər, təkrar suisidal əməllər, postsuisid; yeniyetməlik yaşı; həyat fəaliyyətinin marginal şərtləri; nüfuzun itirilməsi; konfliktli psixotraumatik situasiya; sərxoşluq, narkotik maddələrin istifadəsi;

2. *İntrapersonal* – xarakter xüsusiyyətləri; emosional yüklənmələrə və frustrativ faktorlara zəif tolerantlıq; kommunikativ sistemlərin natamamlığı; qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmə;

həyatın əsasında duran məqsədli yönəliş yaxud dəyərlərin yoxluğu yaxud itirilməsi və b. (1).

Edvin S.Shneydman (1918 – 2009) keçirdiyi psixoloji autopsiya tədqiqatı zamanı müəyyən etmişdir ki, suicidal davranışın əsasında xüsusi psixoloji mexanizm dayanır. Həmin mexanizmi, o, “*ruhi ağrı*” adlandırmışdır (2). Neqativ emosiyaların yaşantıları və həyatın dramatik cəhətləri xüsusən intensiv olanda, insan ruhi əzab keçirir. Onun fikrincə, intihar edən insanı gerçək anlamda anlamaq üçün, hər şeydən əvvəl, o haqda düşünmək lazımdır ki, əzablardan qurtulmaq üsulu kimi ölüm haqda insanı fikirləşməyə vadar edən nədir. Edvin S.Shneydman’ın konsepsiyasına görə, “*intihar, əsas etibarilə, ruhi ağrıya əsaslanır. Frustrativ psixoloji tələbatlar isə onun başlıca mənbəyi olur*” (2, s.142). Belə tələbatlar içində iki tip fərqləndirir: *modal* (gündəlik həyatımızı sürdürmək üçün gərəkli olan) və *vital* (həyatı əhəmiyyətli və insanın uğrunda ölə biləcəyi; ruhi ağrıda özünü göstərən). Müəllifin fikrincə, “*intihar haqda düşüncələr ağla gələndə, şüurun fokusu adi (modal) tələbatlardan frustrasiya olunmuş və ya ödənilməmiş (vital) tələbatlara yönəlir...*” (2, s.149).

Edvin S.Shneydman intihar hadisələrini frustrasiyaya məruz qalmış əsas tələbatlara görə təsnif edərək, intiharların çoxunu izah edən və ruhi ağrının müxtəlif növlərini əks etdirən beş qrup tələbatı ayırd edir.

1. Sevgi və qəbul olunmağa ödənilməmiş tələbatlar - dəstək və affiliasiyaya canatmanın frustrasiyası ilə bağlıdır.

2. Nəzarət, proqnozlaşdırıla bilənlik və mütəşəkkilliyin pozulması - nailiyyət, avtonomluq, nizam və anlamaya olan tələbatların frustrasiyası ilə əlaqədardır.

3. Mən-obrazın pozulması və utancdan, məğlubiyyətdən, alçaldılmadan və ya rüsvayçılıqdan qaçmaq – mənsubiyyət, özünə haqq qazandırmaq və utancdan qaçmağa olan tələbatların frustrasiyası ilə əlaqədardır.

4. Əhəmiyyətli əlaqələrin məhv edilməsi, bunun nəticəsində yaranan kədər və itki hissi - affiliasiya və başqasına qayğıya olan tələbatların frustrasiyası ilə əlaqədardır.

5. Həddindən artıq qəzəb, hiddət və düşmənçilik - dominantlıq, aqressiya və qarşıdurmaya olan tələbatların frustrasiyası ilə əlaqədardır (2, s.150).

Bunlarla yanaşı, Edvin S.Shneydman intiharların ümumi əlamətləri nəzəriyyəsini işləyərək, intiharın on ümumi əlamətini – əsas xarakteristikalarını fərqləndirir:

I. İntihar üçün ümumi hədəf həllin axtarılmasıdır;

II. İntiharın ümumi tapşırığı dərk etmənin dayandırılmasıdır;

III. İntiharın ümumi stimulu dözülməz psixi ağrıdır;

IV. İntihar zamanı frustrativ psixoloji tələbatlar ümumi stressordur;

V. Köməksizlik-çarəsizlik ümumi suicidal emosiyadır;

VI. İntihara ümumi daxili münasibət ambivalentlikdir;

VII. İntihar zamanı koqnitiv sferanın daralması psixikanın ümumi halı olur;

VIII. İntihar zamanı qaçış ümumi əməl olur;

IX. İntihar zamanı öz niyyəti haqda məlumat vermə ümumi kommunikativ əməl olur;

X. Suicidal davranışın yaşam ərzində ümumi davranış üslubuna uyğunluğu ümumi qanunauyğunluqdur (3).

Edvin S.Shneydman’ın fikirləri digər tədqiqatçılarla müqayisədə tərəfimizdən daha maraqlı görünə də, bizi düşündürən əsas suala cavab vermir.

Metod

Əsasən klassik psixoanalitik müəlliflərin, o cümlədən müasir suisidoloqların əsərlərinin deduktiv və induktiv metodlar istifadə edilərək təhlili nəticəsində ətraflı informasiya toplanmış və onların interpretasiyası həyata keçirilmişdir.

Nəticə

Müəyyən psixoanalitik ədəbiyyatların (4; 5; 6) təhlili nəticəsində, ilkin olaraq, tərəfimizdən ehtimalı olaraq qırx üç şüursuz motiv aşkar edilmişdir. Əlbəttə ki, bununla şüursuz motivlərin siyahısının tamamlandığını demək doğru olmaz. Buna baxmayaraq, indiki an üçün ən optimal sayıla biləcək variant kimi istifadə oluna bilər. Həmin motivlərin siyahısını aşağıda qeyd edirik:

1. Maksimum dərəcədə riskə canatmaq. İntihara meyilli insanlar maksimum dərəcədə riskə canatmağı sevir. Ona görə də, öz bədənələrinə xəsarət verməklə, həyatlarına son vermələri ehtimalı böyükdür.

2. Həyatdan sonrakı həyatın varlığına inan. İntihara meyilli insanların həyatdan sonrakı həyatın varlığına inanmaları müşahidə olunur. İnsanın paralel aləmdə varlığını davam etdirəcəyi fikri əsas götürülür.

3. Narsissistlik (özünü aşırı sevmə, gizlədilməmiş şöhrətpərəstliyə sahib). Libido obyektə və subyektinin eyni şəxsə birləşməsi şəklində insanın edipəqədərki mərhələyə fiksasiyasından irəli gələn xarakteristikalar nəzərdə tutulur.

4. Ölümsüzlüyə inanmaq. Ölüm və yaşam anlayışları insan üçün ekzistensial anlam daşıyır. Ölümsüzlüyə inanmaq yenidən doğulmaq fikrini aktual edə bilər.

5. Masturbasiya (onanizm-öz bədənini sevmək) etməyi sevmək. İnsanın öz cinsi orqanı ilə seksual hərəkətlər etməsi həmin orqanın öz təbii funksiyasından uzaqlaşması kimi izah oluna bilər.

6. Ekshibisionizm (çılpaq bədənini nümayişinə) maraq. Seksual məqsədin dəyişdirilməsi təbii yaşam instinktinin ölüm instinkti ilə əvəzlənməsinə işarə edə bilər.

7. Melanxoliyaya (özünü üzməyə) meyil. Melanxoliya və ya depressiya zamanı insanın həyata marağı itir, hərtərəfli tormozlanma, şəxsi ləyaqət hissənin azalması ilə birləşmədə hər hansı fəaliyyətə qeyri-qabillik qeyd edilir (7).

8. Hadisələrə qeyri-adekvat reaksiya göstərmək. Ətraf mühətdə baş verən hadisələri qavramadakı kənaraçıxmalar müvafiq reaksiyaları doğurur.

9. Həyatındakı itkilərin qiymətini (dəyərini) şişirmək. Obyektlərə (və ya subyektlərə) hədsiz libidinal bağlanmağa söykənən obyekt münasibətlərinin inkişafı və bu zəmində formalaşan spesifik dəyər münasibətləri nəzərdən qaçmamalıdır.

10. Emosional və ya psixoloji cəhətdən qeyri-yetkin olduğu düşüncəsi. İntihara meyilli insanların aşağı özünüqiymətləndirməyə malik olduğu qeyd olunsada, özünüqiymətləndirmə göstəriciləri ilə ümidsizlik dərəcələri və suisidal düşüncələr arasında zəif də olsa, müsbət istiqamətli korrelyasiya əlaqəsinin olduğu da müşahidə edilir. Başqa sözlə, özünüqiymətləndirmə göstəriciləri artdıqca, ümidsizlik dərəcəsi və suisidal düşüncələr də artır və əksinə. Bu fonda intihara meyilli insan özünün emosional və ya psixoloji cəhətdən qeyri-yetkin olduğu düşüncəsinə qapıla bilər.

11. Təhlükəyə canatmağa meyilli olmaq. İntihara meyilli insanlarda təhlükəyə can atmaq yaşamlarının önəmli parçasına çevrilir. Bir müddət sonra yaşam və təhlükə eyni anlam qazanmağa başlayır.

12. Özünü çox şeydən məhrum etməyə (asketizmə) meyillilik. İnsan özünü daha çox həyatdan məhrum etməyə yönəlmənin gerçəkliyində tapmış olur.

13. Əzabkeş biri olmaq ya da elə olduğunu sanmaq. Bəzi insanlar həyata əzab çəkmək üçün gəldiklərinə inanırlar. Bu düşüncə başqaları tərəfindən yazıqlanmaq kimi də izah edilə bilər.

14. Cəzalandırılmaq istəyi düşüncəsi. Özünün günahkar saydığı üçün cəzalandırılmalı olduğu düşüncəsi intihara meyilli insanları fərqləndirən əlamətlərdən biri sayıla bilər.

15. Kəbud münasibətdən seksual həzz almağa (mazoxizm) meyilli olmaq.

16. Sevinc hissini yaşamağı bacarmamaq. İntihara meyilli insanlar sevinc hissini onlara yad olmasını mənimsəyirlər və əsas şüarlarından birinə çevirirlər.

17. Razılığı kədərdə tapmağa meyillik. Həyatının anlam qazanması üçün mütəmadi kədər təcrübə etməsinin şəxsə razılıq gətirəcəyi düşüncəsi belə insanlara hakim olur.

18. Ətrafdakıların həmdərd olmasından həzz almaq. Daima onlarla maraqlanan birilərinin olması özlərində çox zaman olmayan empatiya hissini identifikasiyasından duyulan həzzi xatırladır.

19. Daima dəstəyə ümid etmək. İntihara meyilli insanların əksəriyyəti intihar əməlini törətmə ərafəsində birilərinə zəng edər, görüş təyin edər, hətta ünsiyyət prosesində bolca deyər-gülər əyləncəli vaxt keçirər bilirlər.

20. Günahkarlıq hissi (kompleksi) ilə yaşamaq. İntihara meyilli insan hansısa bu və ya digər səbəbdən daima özünü günahlandırmaqla məşğul olur.

21. Özündən imtina etməyi seçmək. Həyatın belə insanlardan alıb-verəcəyinin qalmadığı düşüncəsi son olaraq ölümlərinin heç olmazsa, öz seçimlərindən asılılığı fikrini aktuallaşdırır.

22. Qurban olmağı seçmək. Qurban psixologiyasından çıxış etmək intihara meyilli insanların əsas motivlərindən biri ola bilər.

23. Özünü alçaltdırmağa canatan biri olmaq. Belə insanlarda özünü alçaltdırmağa canatmaq əslində başqalarını alçaltdırmanın öz "Mən"inə yönəlmiş enerjisinin təcəssümü sayıla bilər.

24. Valideynlərə qarşı aqressiya. Valideynlərə qarşı aqressiya əslində valideyni ilə identifikasiya olunmuş insanın öz "Mən"inə yönəlmiş enerjisinin ifadəsi sayıla bilər.

25. Yaxınların əzablarına etinasız davranmaq. Başqa insanların, o cümlədən, qohumların əzablarına etinasız davranılması yalnız intihara meyilliliklə əlaqədar olmaya da bilər. İntihar davranışı sərgiləyən insanlarda bu kimi psixodinamik xarakteristika müşahidə oluna bilər.

26. Sevdidi obyektlərə qarşı aqressiya və qəddarlıq nümayiş etdirmək. Hisslərin ambivalentliyi kontekstində əslində hər bir şəxsə özünü göstərər biləcək bu motiv intihara meyilli insanda özünə yönəlmiş ola bilər.

27. Özünə ağrı və işgəncə verməyə meyillilik. Özünə zərər vurmaqla, həyatın gətirdiyi işgəncələrdən qurtula biləcəyi düşüncəsinə sahib olmağı nəzərdə tutur.

28. Özünə lənət edən biri olmaq. Bu motiv edip kompleksinin (ana sevgisi və ata qətlə metaforu) ekspressiyasıdır.

29. Özünə diqqət cəlb etməyi xoşlamaq. Ekshibisionizmin daha geniş variantı kimi təhlil oluna bilər.

30. Hakimiyyət illüziyası ilə yaşamaq. Öz həyatına son vermək "qabiliyyəti" intihara meyilli insanda hakimiyyət illüziyası yarada bilər.

31. Ətrafında olan insanlarda özünə qarşı qəzəb doğurmağa cəhd etmək. İntihara meyilli

insanların bir qismi öz canlarına başqalarının əli ilə qəsd eləmə motivinə sahib olur.

32. Nifrət etdiyi birini “udmaq” və ya sevildiyi biri tərəfindən “yeyilmək” (kannibalizm) düşüncəsinə sahib olmaq. Oral mərhələyə fiksasiya (ilişib qalmaq) ilə əlaqədar olaraq, mənimsəmə və mənimsənilmək istəyini ifadə edə bilər.

33. Özünün lazımsızlığını hiss etmək. İntihara meyilli insanlar, adətən, dəyərsizlik hissinin yaşanılması ilə xarakterizə olunur.

34. Aclıq keçirməyə meyli olmaq. Aclıq keçirməyə meyllilik valideynə qarşı ayaqlanma kimi də xarakterizə oluna bilər.

35. Səbrin, mehribanlığın və alicənablığın qıtlığını yaşamaq. Adları çəkilən keyfiyyətlər yaşamı təmsil etməklə, şüursuz səviyyədə güclü motiv rolu oynayırlar.

36. Həyatın sevinclərinə etinasız davranmaq. Bu şəkildə intihara meyilli insan özünü günahlandırmış və bu sayədə günahlarından arınmış sayır.

37. Maddi təminatla etinasız yanaşmaq. Həyatdan alacaq bir şeylərinin qalmadıqları düşünəcə belə insanlara hakim kəsilir.

38. Başqaları tərəfindən izlənməyi sevmək. Seksual məqsədin dəyişdirilməsi kontekstində əslində özünün başqalarını izlənməyi sevməsinin gizlədilməsinə işarə edə bilər.

39. Hakimiyyəti və avtoriteti olanları qəbul etməmək. Hakimiyyəti, həmçinin avtoriteti olanları qəbul etməmək yalnız intihara meylliliklə əlaqədar olmaya da bilər. Sadəcə intihar davranışı sərgiləyən insanlarda bu kimi psixodinamik xarakteristika müşahidə oluna bilər.

40. Əxlaqi cəhətdən qələbə qazanmağa can atmaq. Ölümə meydan oxumaqla, intihara meyilli insan öz müqəddəratını təyin edərək mənəvi yüksəliş yaşadığını zənn edir.

41. Ağrıya hazırlığın üst səviyyədə olması. Ağrını duyma həddi intihara meyilli insanlarda hər iki qütb istiqamətində yüksək ola bilər.

42. Həyatda bəxtinin gətirmədiyi fikrinə inanmaq. İntihara meyilli insanlar bəxt anlayışının onlara aid olmadığını düşüncəsinə üstünlük verirlər.

43. Qisas almaq fikri həyəcanlandırır. Qisasçılıq hissi qarşılıqlı olduğu üçün intihara meyilli insanlar gözəl anlaşırlar ki, qisas qisas doğura və intiqam alma zəminində bir insan özünün və ya digərinin həyatına son verə bilər.

Təsnif edilən bütün şüursuz motivlər tədqiqatın davamı olaraq faktor təhlilinə məruz qoyulmaqla, daha az sayda faktorlarda (klasterlərə) birləşdirilmək üzrə təsnif edilmişdir.

Müzakirə

Təhlil göstərmişdir ki, intihar davranışının şüursuz motivlərinin kökündə, əsasən, uşaqlıq dövründə ailədaxili münasibətlərdə valideyn və uşaq arasında yaranan həll edilməmiş problemlər durur. Edvin S.Shneydman yazır ki, “*Düşünməyə meylliyəm ki, intihara səbəb olan ruhi ağrının əsasında yetkinlik dövründə sakitliyin, özünə hakimliyin və ya xoşbəxtliyin olmaması deyil, insanı bütün həyatı boyu təqib edən uşaqlığın unudulmaz sehrli sevinclərindən zoraki məhrumiyyət durur*” (2, s.304). Nəzərə alsaq ki, psixoanalizə görə, insan şəxsiyyəti 5 yaşında formalaşmış olur, o zaman deyə bilərik ki, müvafiq perspektivdə intihara meylliliyi şərtləndirən şüursuz motivlərin əksəriyyəti məhz “Edip” mərhələsində inkişaf edir.

Problemin aktuallığı. İntihar davranışının qarşısının alınmasında terapiyanın səmərəli olması şərti müvafiq davranışın sadəcə şüurlu deyil, həmçinin şüursuz motivlərinin üzə çıxarılması məsələsini aktual edir.

Problemin elmi yeniliyi. İlk dəfə məqalədə intihara meyilliliyin psixodinamik təcrübədən irəli gələn şüursuz motivləri təsnif və təhlil edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. İntihara meyilliliyin şüursuz motivlərinin təsnifatı gələcəkdə intihar riski daşıyan şəxsləri aşkar etməyə imkan yaradacaq peşəkar sorğunun hazırlanmasına töhfə və təkan verir.

Ədəbiyyat

1. Суицидальное поведение: психологические аспекты: [Electronic resource] / учеб. пособие / И.А.Погодин. 2-е изд., стереотип. -М: Флинта, -2011. 189 с. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=857930&pg>

2. Шнейдман, Эдвин С. Душа самоубийцы: [Electronic resource] / Пер.с англ. – М.: Смысл, – 2001. – с. 319.

URL:https://psv4.userapi.com/s/v1/d/35G9kRT_3bqlpmPtJ5eSUOixOHYYG-ruArjarYvorTgpBOr51-Q33N2sr4UnZoyvPsyPII0BoKnwzSYLDgUiDLpPO3-MesOk4Ib1jxgfb7tQBOyk/Edvin_S_Shneydman_-_Dusha_samoubiytsy_-_2001_Teoria_i_praktika_psikhologicheskoy_pomoschi.pdf

3. Шнейдман Э. Десять общих черт самоубийств // Суицидология: прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах / сост. А.Н.Моховиков. Изд. 2-е, стереотипное. М.: Когито-Центр, – 2013. – с. 353–359.

4. Меннингер, К. Война с самим собой: [Electronic resource] / Пер. с англ. Ю.Бондарева. Серия: Психология. XX век. – М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, – 2000. – 481 с. URL:<https://www.klex.ru/j1e>

5. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах / сост. А.Н.Моховиков. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Когито-Центр, – 2013. – 569 с.

6. Антология суицидологии: Основные статьи зарубежных ученых. 1912 – 1993 / Пер с англ. – М.: Когито-Центр, – 2018. – 463 с.

7. Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia: [Electronic resource] / The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 243-258 URL:https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_MourningAndMelancholia.pdf

M.C. Алиев

**Психологический анализ бессознательных мотивов, обуславливающих
склонность к суициду
Резюме**

Мотивы, обуславливающие суицидальное поведение, можно разделить на две группы: осознанные и бессознательные. Осознанные мотивы рассматриваются в физиологических, психологических и социально-экономических категориях. Поскольку изучение бессознательных мотивов более сложно, оно требует особого подхода к вопросу. В этой связи в качестве критерия взято понятие бессознательности и на основе психоаналитического опыта в соответствующем контексте в результате анализа выделено сорок три бессознательных мотива. В первоначальном варианте классифицированы и проанализированы бессознательные мотивы, обуславливающие склонность к суициду.

M.S. Aliyev

**Psychological analysis of unconscious motives conditioning suicidal tendency
Summary**

The motives that determine suicidal behavior can be divided into two groups: conscious and unconscious. Conscious motives are considered in physiological, psychological and socio-economic categories. Since the study of unconscious motives is more complex, it requires a special approach to the issue. In this regard, the concept of unconsciousness is taken as a criterion and, based on psychoanalytic experience in the relevant context, forty-three unconscious motives are identified as a result of the analysis. In the initial version, the unconscious motives conditioning suicidal tendency were classified and analysed.

Redaksiyaya daxil olub: 02.04.2025